M
200.808

„URÁNIA"
MAGYAR TUDOMÁNYOS EGYESÜLET.
NÉPSZERŰ TUDOMÁNYOS FELOLVASÁSOK.
71.

CSOKONAI

ÍRTA

DR. GÁLOS REZSŐ.

48 KÉPPEL.

BUDAPEST
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
1909.

Csokonai.

1 * Eltűnt diákéveknek édes emlékei, bohó vándornak dalos kedve, leányszíveknek ábrándos szerelme, pásztorjeleneteknek virágos háttere, farsangi zajos mulatságok minden tréfája és egy zokogó szív keserűsége, egy összetört élet halódása csapongó, játszi, tréfás, borongó, fájdalmas hangulatban együtt élednek bennünk, amikor a XVIII. század végének legnagyobb lirikusára nézünk. Nincs is a magyar irodalomnak Petőfin kivül egyetlen költője sem, akinek emléke annyira belehatolt a nép minden rétegébe, akinek nevét annyiszor és olyan szívesen emlegetjük, mint Csokonai Vitéz Mihályét.

Egy nagy városnak kicsi, szalmafödeles házacskájában, 1773 november 17-én született. Atyja a messze Dunántúlnak hegyes-rónás vidékéről, a somogyi magyarságból származott ide, Debrecenbe. Tilógus: seborvos volt. Afféle mindenhez értő borbély, akinek diplomája volt a foghúzásra. Ügyes, derék embernek kellett lennie, mert a civisek büszke városának egyik jónevű familiájából kapott feleséget. Diószegi Sára 16 éves volt, amikor Csokonai Vitéz József uramhoz feleségül ment. Szegényes kis házban, az öreg Diószegi uram házában teltek el a mézeshetek gyönyörűségei és itt látott két év mulva a kis Misi is először napvilágot.

2 * A híres nagytemplomban tartották keresztvízre. Két keresztanyja és négy keresztapja volt, az utóbbiak között maga Bélyei Péter prédiká-

M 200.802
OSZ
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR
B 3817/1988
LELTÁRI SZÁM

3 tor uram is. Gyermekévei is itt teltek el* a kálvinista Róma egészséges porában, magyar levegőjében. Ott szítta magába a szabadság szeretetét, ott azt az édesen zengő magyar nyelvet, a melyért élt, lelkesedett és amelynek egyik legnagyobb művésze lett. A hagyomány azt mondja, hogy a porba rajzolgatva tanúlta az első betűket. A kedves, itt-ott szinte falusias házak között el-elkóborogva gondolkodott azokon a meséken, amiket anyjától hallott. Jól emlékezett rájuk később is, egész életében; bohózatának írásakor mind eszében járhattak, amikor Szuszmirral meséket mondat. Esténkint meg elékerűlnek* a régi jó poétának, Gyöngyösi Istvánnak jól csendülő versei — anyjának kedves olvasmányai, amelyekből egy-egy rész már leköti a fejlődő gyermek figyelmét.

4

Élénk eszű, gondolkodó, kedves gyermek volt már akkor is, amikor a kollégiumba kerűlt.* Itt azután egészen új légkör veszi körűl.

5

Messze külföldön új szellők lengedeznek. Nagy tudósok arról beszélnek, hogy a társadalom szervezete, ez a régi épület, megrozzant. Rebesgetik, hogy egy új korszaknak kell következnie, amikor minden ember egyenlő lesz. Nemes és nem nemes ember között nem lesz külömbség, a hazáért mindenkinek egyformán kell cselekednie. A debreceni civis, ha efféle hír kikerűlt hozzá a kollégiumból, bizonyára elcsodálkozott rajta: hiszen ő is csak olyan civis, mint az a másik!

A franciaországi mozgolódásról csakugyan tudtak már a kollégiumban. Tanár és diák elrejtve olvasgatta együtt vagy külön a XVIII. század tudós irodalmát, a szellemi felvilágosodást egyre hangosabban követelő munkákat.

Nézzük meg jól ezt a hatalmas épületet úgy, a mint a képe ez időből ránk maradt. Mindenkire nagy ha-

tással volt, aki megfordúlt benne. Nagyhírű professzoroknak gyönyörűsége volt, hogy ebben a külön világban élhettek, — és erről az elzárt területről a szabadságért rajongó költők: Pálóczi Horváth Ádámok és Fazekas Mihályok — és a nagy francia álmodónak,

6 *a szabadság igazi hirdetőjének, Rousseaunak (olvasd Russzónak) tanítványai: Szentjóbi Szabó Lászlók és Csokonai Vitéz Mihályok kerültek ki Rousseau eszméi fogadják a Gyöngyösi énekein felnövekedett ifjút a kollégiumban. Nem kis hatással van érzületére és talán egész élete folyására, hogy ezekkel az eszmékkel megismerkedik, a mint hogy a kollégiumban eltöltött minden perc is akkora hatással volt rá, mint senki másra.

7 Tanárai közűl* a híres tudós professzor Hatvani már édesapjával, a tilógus úrral jó viszonyban volt és a jóakarat bizonyára kiterjedt az eszes gyermekre is. Hatvani bűvös hirneve pedig Csokonaiban kelthetett nagy tiszteletet. Ugyanilyen csodálattal vette körűl a kollégium másik hirneves

8 tanárát,* Sinai Miklóst is, aki maga is tanuja volt Csokonai költői fejlődésének. A fiatal diák nagy tehetségét ugyanis elsőkűl diákpajtásai ismerték fel, akikre az egész éjszakáját írással, tanulással átvirrasztó gyermek nagy hatással volt. Kérték is nem egyszer, hogy olvassa fel nekik költeményeit és Csokonai szivesen engedett. Egyik óraközben Sinai is végighallgatott egy ilyen felolvasást és maga is el volt ragadtatva a költemény szépségeitől.

De tanárai között volt a híres Kovács József is, akit öt-hattagú rímei miatt az irodalomtörténet rím-Kovácsnak keresztelt el. Ez még Csokonai halála után

9 is nagy gyönyörűséggel írt egykori tanitványáról.* Ott volt a tekintélyes Budai Ézsaiás, korának egyik legtiszteltebb tudósa.

**

Ebben a környezetben lett naggyá a költő. Mindenki szerette, mindenki buzdította, mindenki sokat várt tőle. Tanárai megengedték, hogy elkésve jöjjön iskolába, a poétai osztályban akkor írhat dolgozatúl verset, amikor akar. Emellett igazi diákéletet él és mondhatni, a hagyomány két Csokonait ismer, a debreceni
10 diákot és a Lilla költőjét. A kollégium hagyományos *diákjai vele tartanak tudományszomjában is. Önképzőkör-félét alakítanak és Csokonai olaszúl, a másik németűl, a harmadik franciáúl tanúl. Elékerűlnek a régi magyar költők és Gyöngyösin kívűl, akinek verseit kis gyermekkora óta jól
11 ismeri, Dugonics regényeit olvasgatja.* Máig is fennmaradt egy rajza, amelyen Dugonics emlékezetének halhatatlanságát akarta jelképezni. *A Dugonics' Oszlopa* a rajz címe. Vajjon sejtette-e már ekkor az önérzetes fiú, hogy mi lakozik benne?

Talán igen. A *Béka-egérharc*, első nagyobb műve, nem országraszóló remekmű, de tehetségnek volt a tanujele. Tizennyolc éves korában, 1791-ben írta. Tár-
12 gyát a legnagyobb eposzköltőnek* Homéroszsznak ugyanilyen című költeményéből vette. Nem bizonyos, hogy az Iliász szerzője maga írta-e ezt a 295 soros költeményt, de bizonyos, hogy az Iliásznak igen sikerűlt gúnyos utánzása, travesztiája ez. A travesztia a XVIII. század végének kedvelt tréfás, néha kissé szatirikus műfaja. Már több mint száz évvel Csokonai előtt Jakob Balde átdolgozta Homérosz Béka-egérharcát. A leghíresebb travesztia-költő azon-
13 ban Csokonai kortársa,* a bécsi Blumauer volt. Az ő példáján indúlt el Csokonai is, aki Balde költeményét is jól ismerte.

Könnyű verseléssel, zamatos, igazi magyar humorral, itt-ott kissé paprikás szólásokkal énekeli meg a békák és az egerek háborúját. Csak úgy heverté-

ben, amiközben a Múzsa négyszer tölti meg pipáját jóféle pindusi dohánnyal, meséli el a világraszóló eseményt, amely mindenkinek érdeklődését méltán felkölti. De hogy is ne, amikor olyan nagy sérelem történt az egerek dicső nemzetségével. Királyuknak, Troxartaxnak és donna Lisztnyalócinak a fia, VII. Pszikharpax atóparton megismerkedett a béka-királyfiúval, Vizignátusz princcel. Ez meginvitálta az egérkirályt a palotájába és vállalkozott rá, hogy a maga hátán viszi be oda. Hogyan, hogyan nem, útközben egy kígyó dugta ki a fejét a vízből, amitől Vizignátusz megijedt és a víz alá bukott. Szegény Pszikharpax király pedig elkezdett a vizbe merűlni

S látván, hogy el kell patkolni,
Bús hangon kezdé danolni
A Rákóczi nótáját.

Elátkozta hát a békák nemzetségét és meghaláloza. Jó, hogy Pörcznyali óbester úr éppen a vízparton járt: megvihette a szomorú hírt az egereknek, akik is rögtön országgyűlést hívtak össze és ötheti tanácskozás után megizenik a háborút a békáknak. Ezek nagy ijedtséggel vannak — és itt Csokonai érdekes képet fest az akkori napi eseményekről: a József császár halála után bekövetkezettekről. A békák a hadizenet után a *halnyelv* ellen kelnek ki, amely a nemzeti békanyelv helyett uralkodott a vizekben: éppen mint nálunk 1790-ben a latin nyelv a magyar helyett. Zöld és veres ruhában sorakozik harcra a béka-sereg. S a nagy fegyvercsörtetésre még Juppiter is összeűl az istenekkel az Olimpuszon tanácskozni, hogy kinek fogják pártját. Lett is viaskodás a tóparton. Grand Brekeke, Kriő, Bürbő, Pecsenyési meg Deszkarági harcoltak ottan és végűl maga a sértett apa, Troxartax vívott meg fiának gyilkosával, aki megsántúlva hagyja ott a csatateret. Bőrrágódi, a leghíresebb egérvitéz

már-már egészen tönkreverte a békákat és nem is marad belőlük egy sem, ha az istenek meg nem szánják őket és el nem küldik segítségül a rákokat. Lett is futás. És amelyik egér el nem menekült, annak bizonyára ott maradt — a farka.

A békák és egerek hősi harcának története nemcsak a diákok körében hírnevét alapította meg Csokonainak, de írói öntudatát is. A tizenkilencéves Csokonai 1792-ben már levéllel keresi fel* Kazinczy Ferencet, íróink legtekintélyesebbikét. Kazinczy nagyra tartja költőnket. Dícséri, buzdítja őt és talán olvasmányokat is juttat neki. A fiatal költő már egészen Rousseau eszméinek hódol. A német Sturm und Drang viharos áramlatának hatása alá kerül. Némi keserűség lakik már lelkében, amikor első és talán a legjobb drámai művébe kezd, amelyet, sajnos, nem fejezett be egészen. A címe: *Tempefői, vagy az is bolond, aki poétává lesz Magyarországon.* Furcsa cím egy pályája elején álló költőtől. De a tartalma csupa színigazság: keserű dolog volt akkoriban nagyon „poétává lenni Magyarországon.“ Nyomorúság, üldözés, semmibevevés várt rá akkor, amikor előkelő nemes emberek százakat költöttek a kutyáikra.

Egy gróf a költészetért lelkesedik, annak szenteli életét. De* szomorú viszonyok közé jut. Mint az egykorú, kissé együgyű képek mutatják, a költő, aki szeretettel dolgozik költeményein, örömmel beszél a magyar irodalom nagyjairól, Pálóczi Horváth Adámról, Szentjóbi Szabó Lászlóról (akik, mellesleg mondva, mind a debreceni kollégium tanítványai) szíve választottjának, Fegyverneki Rozália grófnőnek, — végül bajba kerül. Egy aranyszelence ellopásával is vádolják, a nyomdász is az adósok börtönébe záratja — amígnem (az el nem készült ötödik felvonásban) kiderült, hogy Tempefői a költő voltaképpen gróf, akihez

Fegyverneki is szívesen adja (a felső jobboldali képen itt látható) bájos leányát. Ez a dráma meséje. Kitűnő alakjai báró Serteperti, az idegent majmoló, minden idegenért lelkesülő főúr, Tökkolopi Tökkolopi Menyhért, akinek legfőbb érdeméül a sírfeliratában is meg kell említeni, hogy kitűnően tudott kártyázni, Szuszmir a mesemondó — de kitűnők a dráma alakjai mind.

Közöttük van a grófleány is, aki Rózsinak, Csokonai első szerelmének emléke. Álljunk meg egy kissé e névnél. A fiatal költő gyermekszerelme volt ez, amelynek képe elkísérte őt ifjúságába is. Egy leány, akinek a nevét sem tudjuk. Azt sem tudjuk, szép volt-e, művelt volt-e, jó volt-e? És az emlékének mégis élnie kell addig, ameddig Csokonai költészete él. Mert a legszebb költeményekben Rózsi emléke van eltemetve és megőrizve: még azokban is, amelyeket később a Lilla-dalokba felvett. Így például abban a kedves költeményben, amelyet *Az eleven rózsá-hoz* írt:

Rózsaszínnel játszadoznak
Két virító arcaid,
Rózsamézzel harmatoznak
Csókra termett ajkaid.

Rózsa vagy te, rózsa lészel.
Rózsa még a selymed is:
Jaj, de bezzeg kínra tészel,
Hogyha van tövisked is.

Mi lett-e szerelemből? A leány rózsaszínű orcái elhervadtak és elhalt ifjúsága virágában. Csokonait másfelé vitték az élet útjai.

A neve már országszerte ismeretes. Kármán folyóirata, az *Uránia, amely a magyar művelődés fejlesztésébe a haza asszonyait akarja belevonni s amelyben Kármán József csodásan szelid folyású, kedves regényét, a Fanny hagyományai-t közölte, Csokonait is szívesen látja dolgozótársai között. A Magyar Hirmondó benne látja a jövőnek legnagyobb magyar költőjét, s egyik cikkében nagyon dicsőíti.

16

Aki ezt a cikket írta, nem sokat tévedett. Csokonai-

nak ma is Petőfi mellett van a helye. Olyan sokoldalú tehetség, aki minden téren nagyot tudott alkotni, mint Csokonai, nem volt azóta sem. Benne együtt megvolt Arany és Petőfi tehetsége, de olyan korban született, amikor még Kazinczy és Vörösmarty nem csiszolták fényesre vagy simára költői nyelvünket.

Ne feledjük el, hogy most még a debreceni kollégium diákja. Költészete el-eltéved az olasz mezőkre és a német irodalomban is divatos pásztorjátékokkal tér haza. A francia forradalmat megelőző korszaknak furcsa logikájú, de bájos alkotásai voltak ezek; eredetük még a XVII. századba nyúlt vissza. Úgy okoskodtak az emberek, hogy Arkádiában, a legboldogabb országban

17 pásztornép lakott. A régi idillekben* a pásztorok csendes, elégedett életet élnek. Világos persze, hogy aki pásztor, az boldog. Üres óráikban tehát — és ilyen üres órája sok volt a francia nemességnek és az édes semmittevésért rajongó olasz polgárságnak, — felöltöztek pásztoroknak és azt hitték, hogy ők boldogok. Az erős hit talán azzá is tette őket.

18 Festményeken is szívesen látták a pásztoréletet.* Pásztorok szerelme ideális, eszményi szerelem lehetett csak, és ezekről szóltak színdarabjaik. Ilyenért rajong egyelőre Csokonai is, aki szintén a boldogságról, Rózsijáról álmodik, amikor olasz pásztorjátékokat fordít.

Édes álmait mulatozással váltja fel. És amikor tanárai nagy nevére való tekintettel is, maguk közé fogadják, tanítással bízzák meg a közben özvegyasszonnyá lett szegény Csokonai Vitéz Józsefné tehetséges fia-urát, akkor sem hagy fel a mulatozással. Tanítványaival együtt folytatja azt és talán csak most tör ki belőle az igazi debreceni diákvirtus. Gimnáziumi tanulmányait már befejezte és teológiát hallgat. De templomba nem jár, az előadásokat elmulasztja, nagyokat

iszik és pipázik tanítványaival — szóval rossz úton jár. Amikor pedig tanáraival össze is zördül, elmozdítják a tanítóságtól. Elküldik ugyan még légátusnak, de amikor hazakerül, már betelt a pohár: azt a nagy
19 költőt, akinek ma* a kollégium épületében is szobor — Ferenczy István kitünő alkotása — hirdeti emlékét, kicsapják a kollégiumból. Erre a büntetésre rá is szolgált.

De sokkal nagyobb csapás volt ránézve, mint ő maga is gondolta. Befejeződött a diákévek gondtalan sora, megkezdődtek hányattatásai. Pedig élete végéig megmaradt debreceni diáknak, az volt ő ízestül, vérestül, mindenestül. Akinek a lelke is a kollégiumban gyökeredzett, a szíve is egészen Rózsikáé, a diákszerelemé volt.

Pestet már a légáció alatt megjárta. Felkereste a
20 népszerű regényírót*, Dugonics Andrást. Megpróbálkozott a jog tanulásával is: elment Sárospatakra diáknak. Egy kis időt Bicskén is töltött. De nyugtalan lelke hajtotta, űzte tovább és amidőn 1796-ban a király összehívja az országgyűlést, Csokonai
21 is siet az ősi koronázó városba,* Pozsonyba. Bajban van a haza. Napoleon jön seregével Ferenc király ellen és Ferenc a magyar országgyű-
22 léstől kér katonát. Csokonai ekkor egy* hetilapot ad ki Diétai Magyar Musa címmel, amelyben csupán verseket, a saját verseit akarja közölni. Ezekben a magyar nemességet lelkesíti, hogy a
23 *királyért, aki olyan boldog időben, szép remények között foglalta el a trónt, és a hazáért szálljanak síkra. Volt a Diétai Magyar Musában egyéb is. Itt jelent meg a Zsugori Uram című, gyermekkorunkból mindnyájunk előtt ismeretes költeménye, itt látott napvilágot egyik pásztorjátéka is. Az országgyűlés azonban eloszlott és Csokonai visszatért Bics-

kére. A királynak megküldötte a Diétai Magyar Musát és egy kis földet kért ajándékúl, ahol Horatiusként a költészetnek élhessen. A kérést nem vették figyelembe. Sokkal nagyobb gondja volt az udvarnak akkor: közeledett Napoleon.* A felkelő nemességet a király Komárom várába hívta össze és ide sietett Csokonai is.

24

A hányattatások idejének első állomása ez. Vajda Pál jómódú komáromi gabonakereskedő uram házában megismerkedik * avval a leánnyal, aki meghalt, sokszor elsiratott Rózsijának helyét szivében elfoglalja: Vajda Juliannával, költeményei Liliájával. Új tavasz ébred a szívében, új szerelemnek gyönyörűségei töltik el:

25

Esküszöm hószín kezedre,
Rózsaszádra, tűzszemedre,
Hogy te léssz csak kedvesem.
Esküszöm, hogy míg csak élek,
Más szerelmet nem cserélek,
Vagy Lilim, vagy — senkisem.

„Látnom, szeretnem — egy volt“ — írja Lilláról. Milyen különös játéka volt a sorsnak, hogy Lilla sem lehetett az övé. Szeretett gyermekkorában egy leányt; a nevét sem tudjuk, de úgy lehet, az is szerette őt; elhervadt, meghalt. Csokonai meg elbujdosott. Találkozott egy másikkal: megszerette. A költészete ebből az új szerelemből, új forrásból virúl ki igazán. Lilla is szereti őt. Nem olyan mélyen, olyan forrón, olyan igazán, ahogyan a költő tudott szeretni, de szerette egész leányszívével. És nem lehetett övé: szülei máshoz adták.

A boldog szerelem ábrándja nem soká tartott, de sok szép költeménynek lett múzsájává. A szerelem minden pajkossága, apró öröme és bánata megszólalt a Csokonai lantján, — legszebben talán abban a köl-

teményében, amelyet — állítólag Lavotta zenéjével, ma is énekelgetünk: A reményhez. Csokonainak egész szerelme benne van e költeményben:

Földiekkel játszó
Égi tünemény
Istenségnek látszó
Csalfa vak Remény.
— — — — — — —
Kertem narciszokkal
Végig ültetéd,
Rám ezer virággal
Szórtad a tavaszt
S égi boldogsággal
Fűszerezted azt.
Egy hiát esmértem
Örömimnek még:
Lilla szívét kértem
S megadá az ég.

Jaj de friss rózsáim
Elhervadtanak
Forrásim, zöld fáim
Kiszáradtanak:
Tavaszom, vígságom
Téli búra vált;
Régi jó világom
Méltatlanra szállt.
Oh csak Lillát hagytad volna,
Csak magát nekem,
Most panaszra nem hajolna
Gyászos énekem.
Hagyj el, ó Reménység,
Hagyj el engemet!
— — — — — — — — —

Bájoló, lágy trillák!
Tarka képzetek!
Kedv! Remények! Lillák!
Isten véletek!

A kedv, a remény elhagyta Csokonait, amikor minden számítása, hogy álláshoz jut, megcsalta őt.* 26 Lakodalmának képe talán fel-felélt lelkében, ábrándjaiban, amikor a csurgói gimnáziumnál ideiglenesen álláshoz jut, de ez sem soká tartott. Hasztalan fordult a nemeslelkű keszthelyi grófhoz, * Festetich Györgyhöz is; igéretet kap ugyan tanári 27 állásra, Széchenyi Ferenc meg éppen 100 forintot küld egyik levelére, — de Lilla kicsinyes lelkű szülei ezalatt már elhatározták, hogy leányukat egy jómódú kereskedőhöz adják. Hiába írta már Csokonai, hogy Festetich György hintóján viszi kedvesét Csurgóra, — Lilla engedett szülei akaratának: a másé lett. — Csokonainak újra csalódnia kellett.

Ebben a keserű hangulatában, amikor élete sora

ismét kizökken abból az útból, amely a békés otthon, biztos révpart képével kecsegtette, születik meg kómikus éposza, a *Dorottya, vagyis a dámák diadala a farsangon. Furcsa vitézi versezet négy könyvben.*

28. *A Karnevál zajos mulatságai közé vezet bennünket a költő. Abba az időbe, amikor még őseink a rokokó-korszak kedves menüettjét járták húshagyó-keddig, — abba az időbe, amikor a farsangi mulatságok végét Hymen szokta rózsaláncával összekötni.

Karnevál herceg, a farsang királya ezen a télen, amikor a Dorottya játszik, Kaposvárra kerűlvén farsang végén, hogy lajstromba szedje az új menyecskéket, csodálattal látja, milyen kevesen mentek férjhez. Pedig mindenkit számon tart, aki 12 éves elmúlt s a 64-ik évét még nem töltötte be. Bosszankodik is ezen eleget kíséretének egyik sivalkodó tagja: Dorottya kisasszony.

29. * Egy öreg kisasszony,
Ki méltó, hogy rája örök párta asszon.
Mert bár hatvanötöd-fűre lesz menendő,
Most is a legényért mindjárt kardra kelne,
Csak vén oldalához dörgölő-fát lelne.
Pedig már fölszántott tisztes orcájának
A bőrén lúdgégét könnyen csinálnának.
Úgy pislog béhullott szeme két tájéka,
Mint a kocsonyába fagyott varasbéka.
A vénség beverte puderrel hajait,
Kitördelte kettőn kívül a fogait:
Úgy, hogy ha bélottyant ajakit kifejti,
A hamut *mamu*-nak, a szöszt *pösz*-nek ejti.

Persze, nem szívesen veszi, hogy Karnevál az anyakönyvet nézegeti. De ezalatt «megzendűl Izsák száraz fája» és a menüettet csakhamar az igazi magyar tánc, a lassú verbunkos váltja fel. Mind este nyolcig tart a tánc. Az egyik gavallér, Bordács, csúfságból

Dorottyát is felkéri s az egész népet szinte megüti a guta, amikor Dorottyát fürgén táncolni látja: éppen mintha a banyáknak a keresztelőjén varázsló-botján a vasorrú bába táncolna.

A táncot játék követi, s a szegény Dorottyára megint rájár a rúd: a társasjátékban megkérdezgetik tőle, hogy kit szeret, és mit tenne avval, hova vinné azt, akit szeret. A sok gúnyolódást megúnja a vén lány s a másik terembe megy, enni. Csak fánkot tud enni, egyébhez nincs foga — de a fánkot meg Eris, a viszály istennője megmérgezte: bosszúságot tett belé. Szegény Dorottyában evés közben felforr a méreg és elhatározza, hogy vénleány-társaival Karneválnak
30 hadat izen. * Csakugyan tábort formál s elkezdi a hadjáratot az Opor vezetése alatt álló férfiak ellen. Az anyakönyvet akarják megszerezni s már-már sikerül is, mert táboruk igen tömött, sűrű, amikor Opor hadicselt gondol ki: kihirdeti, hogy amelyik lány őt elsőnek megcsókolja, azt feleségül veszi. A nők persze mind rárohannak és a rend felbomlik. Oport meg ezalatt úgy körűlveszik a gavallérok, hogy a lányok nem férnek hozzá. Dorottya szegény a tolongásban megsebesűl és a halállal vívódik. Már a végrendeletét írja és abban a vénleányokról akar meg-
31 emlékezni, amikor az ajtó felpattan és * megjelenik egy harcoló nő a zsákmánnyal: elfogta Karnevált és a matrikulát. Az anyakönyvet ünnepiesen elégetik és Karnevált is kivégeznék, ha éppen tűz nem gyúlna ki. A tűz oltásában kifáradt Dorottya és társnői aztán elpihennek, hogy új harcra készűljenek, amikor a rózsaszínű hajnal mindnyájukat megifjítja. Dorottyából gyönyörű ifjú lány lesz ismét, úgy hogy Opornak is megtetszik, s

Dorottya Oporral mindjárt kezet csapott:
Levágatta tulkát s hívatta a papot.

Szegény öreg Dorottya elérte, amire vágyott. Csokonaira még sok bujdosás várt. Bejárja a Dunántúlt. Két forinttal a zsebében megfordul Baranyában.
32 * A tihanyi híres templomnál fáradtan roskad le. Ott panaszolja el a visszhangnak lelke keserűségét. Lilla emléke újra éled, a fájdalom újra erőt vesz lelkén és megtörve fordúl a visszhanghoz:

33 * Ó Tihanynak riadó leánya!
Szállj ki szent hegyed közül,
Ím, kit a sors eddig annyit hánya
Partod ellenébe ül.
Itt a halvány holdnak fényén
Jajgat és sír elpusztult reményén
Egy magános, árva szív,
Egy magános, árva szív.

Amíg mások a szomszéd Füreden mulatoznak,

Addig én itt sírva sírok,
És te, Nympha! amit én nem bírok,
Verd ki zengő bérceden.
Verd ki zengő bérceden.

Nem volt számára semmi hátra már: csupán pihenni. A pihenésből talán új erőt meríthet majd a sok nagy műhöz, ami még lelkében élt. Nagynak látta magát, s látta azt az időt, amikor * Lillája
34 már a sírban pihen, de emlékét akkor is az ő, a Csokonai versei őrzik.

Hazatért Debrecenbe, az édes anyjához.
Az évszázad fordulója volt éppen.

* Ebben a kis házban akart dolgozni, tanúlni,
35 írni, amíg újra kikerűlhet az élet küzdelmeibe, erős, pihent lélekkel. Összeirogatja verseit. Gondolatait már nagy tervek hánytorgatják. * Az a
36 Csokonai ő már a maga valójában, akit az irodalomtörténetből ismerünk. A debreceni diák és a Lilla költője. Csakhogy a diák megkomolyodott és a Lilla emléke már kezd kedves, szép emlékké lenni, a

Rózsi emlékével csodás harmoniába összeolvadni. Ba-
37 rátaival, köztük a Ludas Matyi szerzőjével,
*Fazekas Mihálylyal elbeszélget „egy kancsó
jankai“ mellett. A nagy lirikus ő már, akinek ha fel-
38 tűnnek is emlékében azok a percek, amelyeket
*a tihanyi ekhó előtt töltött, már csak a meg-
állapodott jövő a reménye, hogy tisztára a költészet-
39 nek, nagy terveinek élhessen. Ezért * Széchenyi
Ferenchez fordúl, a Nemzeti Múzeum alapító-
jához, majd ennek nejéhez ír hosszú kérő levelet
1802-ben, amelyben arra kéri régi pártfogóit, (akik
időközben is pénzzel segítették), hogy nevezzék őt ki
a * Nemzeti Múzeum könyvtárához.
40 Kérése hasztalan volt. Az egyedüli út már
most csak az volt számára, hogy maecenásokat, gazdag,
jólelkű pártfogókat keressen, akik költeményei kiadá-
sában támogatnák. Széchenyin kívűl Festetichre, Fekete
Jánosra, Rhédey Lajosra gondolt. Ezalatt összegyűj-
tötte költeményeit.

Ki ne ismerné ezeket, vagy legalább ezek legszebb-
jeit? A csikóbőrös kulacshoz írótt * *szerelem-*
41 *dal*-át, amely a diákénekek legismertebbjei
közé tartozik és költészetünkben annyi utánzóra talált!
— Azt a gyönyörű költeményt, amelyet Sirász rózsa-
leányaival a legnagyobb persa költőnek, Hafiznak sír-
ján énekeltet, akinek megadatott, hogy rózsabokrok
alján pihenjen, álmodjon édes, szép álmokat. — Azt a
népies dalt, amelyet a *szegény Zsuzsi szájába ad,
42 akinek Jancsiját este, violaszín pecsét alatt
jött parancsolattal szólítják a táborba. Olyan nehéz
is elbúcsúznia ott a réten, a kertek alatt. Olyan szo-
morú is a leánynak árva gerlice módjára egyedűl
lennie, egyedűl énekelnie. Összegyűjti anakreoni dalait,
amelyeknek 1813-iki kiadásából * a címképet
43 bemutatjuk. — Elolvassa néha, s bizonyára

át-átsímítgatja a Lilla-dalokat is, és eszébe jut a szép költemény, amelylyel a rózsabimbót biztatgatta egykor:

Nyílj ki, nyájasan mosolygó
Rózsabimbó, nyílj ki már.
Nyílj ki: a bokorba bolygó
Gyenge szellő csókja vár.

Hadd szakasszalak le, édes
Rózsaszál: szép vagy te már.
Hej, ha meglát, hány negédes,
Hány kacér lányka vár.

Milyen sok kedves diákemlék éledhet benne, amikor e verset újra elolvassa! Pedig a lelkében nagy terv fogan már: Árpádról és a honfoglalásról akar hősi költeményt írni. * Rajongó szeretettel ír, lelkesedik e tárgyért s elkészíti a tervezetét is, amikor a test, a sokat szenvedett test kezdi felmondani a szolgálatot. Pártfogói, akikre számított, segítik ugyan, de egyik sem olyan maecenásként, amint a költő várta. A sok csalódás lelkét is megviseli. Vannak még érdekes ötletei: a kollégium udvarára egy kis nyári házat építtet. Ott a diákemlékei közepén akar élni és dolgozni. Barátainak örömmel beszéli, hogy ott fog függeni asztala felett a Lilla képe, s a debreceni diák, a Lilla képével maga előtt Árpádról fog hatalmas költeményt alkotni. Milyen szép volt a terv! Mennyire magába ölelte Csokonai egész egyéniségét! Milyen zordúl tette azt tönkre az élet, a halál!

44

Ősszel készen van a ház. Karácsonykor betegen fekszik a költő. Még csak egy féléve volt, hogy pártfogójának Rhédey Lajosnak feleségét utolsó útjára kísérte s avval a nagyszerű búcsúztatóval megsiratta, amelyet *a lélek halhatatlansága* címmel szoktunk emlegetni.

Lenni? vagy nem lenni? — kérdések kérdése!
Melynek nehéz, kétes, szép a megfejtése.
Létel! te mennyország ezer inségbe' is,
Nem-létel! te pokol még nem-érezve is!

Amikor e sorokat, a hosszú költeményt szavalta, tavasz volt. Most tél lett, zordon és hideg. Amikor

azokat a verseket szavalta, nem tudta, hogy a tavaszi időjárásban meghűlve halálos betegséget szerzett. És aki még e versekben is azt mondta, hogy a lét a nyomorúságban is szép, — januáriusban már a halállal vívódott. Akkor, amikor legjobban szeretett volna élni, hogy Árpád fejedelemmé választatásának és a honfoglalásnak a költője lehessen. Az is életének egyik tragikuma, hogy ekkor halt meg. A legkeserűbb tragikuma.

Január 28-án halt meg. Utolsó óráiban is tréfálkozott. „Nem ajánlana engem az úr az orvosnak? — kérdezte egyik diáktól, aki eljött, hogy még egyszer lássa. — Én is beajánlom az urat mindjárt Jézus
45 Krisztusnál.“ — Temetésén ott volt * Kazinczy,
és ott volt a jövő költője, * Kölcsey Ferenc is.
46 Édesanyja, aki utolsó éveiben hősiesen ápolta veszendő gyermekét, pár hónap mulva követte a sírba becézett fiát.

* Mennyi szenvedés és mennyi öröm, mennyi
47 boldogság és mennyi bánat van eltemetve ebben a sírban, itt, ahol minden küzdelem és minden remény véget ért. De a kollégium előtt álló szobor —
* Izsó Miklós alkotása — fennen hirdeti, hogy
48 van, ami nem ért véget, nem ér véget soha: a Csokonai nagysága. A legnagyobb magyar lirikusok és legkedvesebb költőink egyikét ünnepeljük, amikor ajkainkra vesszük a Csokonai nevét.

OR. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

KÉPEK JEGYZÉKE.

1. Csokonai.
2. A debreceni nagytemplom a XVIII. sz. végén.
3. Debrecen régi látóképe.
4. Gyöngyösi István.
5. A debreceni kollégium és környéke a XVIII. sz. végén.
6. Rousseau.
7. Tudós professzor Hatvani.
8. Sinai Miklós.
9. Budai Ézsaiás.
10. Debreceni diákok tógában.
11. Csokonai rajza: Dugonics oszlopa.
12. Homeros állítólagos képe.
13. Blumauer.
14. Kazinczy Ferenc.
15. Egykorú képek a Tempefőihez.
16. Az Uránia c. folyóirat címlapja.
17. Pásztorjelenet. I.
18. Pásztorjelenet. II.
19. Csokonai mellszobra Ferenczytől a debreceni kollégiumban.
20. Dugonics András.
21. Pozsony város régi látóképe.
22. A Diétai Magyar Múza címlapja.
23. I. Ferenc királyunk.
24. Felkelő nemes.
25. Lilla arcképe.
26. Csokonai lakodalmi felköszöntője.
27. Gróf Festetich György.
28. Márk Lajos képe a Dorottya II. énekéhez.
29. Márk Lajos képe a Dorottya I. énekéhez.
30. Márk Lajos képe a Dorottya III. énekéhez.
31. Márk Lajos képe a Dorottya IV. énekéhez.
32. A tihanyi hangvisszaverő templom.
33. A Tihanyi Ekhóhoz c. költemény kézirata.
34. Lilla sírja.
35. Csokonai debreceni lakóháza.
36. Csokonai.
37. Fazekas Mihály.
38. Márk Lajos képe A Tihanyi Ekhóhoz.
39. Gróf Széchenyi Ferenc.
40. A Magyar Nemzeti Múzeum.
41. Márk Lajos képe a Csikóbőrös kulacshoz.
42. Szegény Zsuzsi a táborozáskor.
43. Az Anakreoni dalok címlapjáról.
44. Árpád fejedelemmé választása.
45. Kazinczy Ferenc.
46. Kölcsey Ferenc.
47. Csokonai sírja.
48. Csokonai debreceni szobra, Izsó Miklós műve.

Jegyzet A szöveg között feltűnő helyen adjuk a bemutatandó kép sorszámát. Beosztásunk olyan, hogy a felolvasó könnyen igazodik el, *hol adja meg a jelt* a vetített kép kicserélésére; ahol szükséges, még külön *-gal is felhívtuk rá a figyelmét.